

ЎЗБЕКИСТОНДА ИСЛОМ МОЛИЯСИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Зиё Шерзод Азамат ўғли

ТДИУ таянч докторанти

Аннотация: *Мазкур илмий мақолада Ўзбекистонда ислом молиясини ривожлантириш истиқболларига тўхталиб ўтилган, шунингдек, Ўзбекистонда ислом молияси тамоиллари асосида фаолият олиб бораётган молия муассасалари фаолияти ҳамда уларнинг самарадорлик кўрсаткичлари таҳлил қилиб ўтилган. Бундан ташқари, Ўзбекистонда ислом молияси ривожлантириш билан боғлиқ муаммолар санаб ўтилган.*

Калит сўзлар: *исломий банк маҳсулотлари, мубораҳа, мудораба, мушорака, истисно, қард хасан, ижара, салам, ғорар, майсир*

Аннотация: *В данной научной государстве рассматривается специфика исламских банковских продуктов и услуг, а также их преимущества и принципы работы исламских банковских продуктов. Также, проанализированы возможности зарубежных исламских банковских продуктов в Узбекистане.*

Ключевые слова: *Исламские банковские продукты, мубораха, мудораба, мушорака, истисна, кард хасан, ижар*

Annotation: *In this scientific state, the specifics of Islamic banking products and services are considered, as well as their advantages and the principles of operation of Islamic banking products. Also, the possibilities of foreign Islamic banking products in Uzbekistan are analyzed.*

Keywords: *Islamic banking products, muborah, mudoraba, mushoraka, istisna, qard hasan, izhar*

КИРИШ

Исломий банк тизими тез ривожланаётган анъанавий банк тизимига нисбатан муқобил тизим сифатида дунёда танилди ва қисқа муддатда тўлиқ шаклда тижорат банклари билан рақобатлаша оладиган яхлит механизмга айланди. Тижорат банкларидан фарқли равишда, исломий банklar молиялаштиришда фойда ва зарарни иштирокчилар ўртасида мутаносиб тақсимлаш воситасида тадбиркор ва ишбилармонларни ўзига жалб эта олди.

Шу сабабли, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев ҳам 2020 йил 29 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида “мамлакатимизда ислом молиявий хизматларини жорий этиш бўйича ҳуқуқий базани яратиш вақти-соати келди. Бунга Ислом тараққиёт банки ва бошқа халқаро молия ташкилотлари экспертлари жалб этилади” деб, таъкидлаган эдилар[1].

Ҳозирги кунда жаҳон молия секторида энг жадаллик билан ривожланаётган йўналишлардан бири исломий молиялаштириш сегменти

саналади. Исломий банк хизматлари мавзусида тадқиқот олиб борган таниқли рус олими Р.И.Беккиннинг маълум қилишича, “банкларнинг спекулятив фаолияти таназзули вақтида исломий институтлари фойдаси йилига 15-20 фоизга, активлари эса 20 фоиздан зиёд ўсиб бормоқда” [2].

Исломий банк секторининг жадал суръатлар билан ривожланишига талабнинг ортиши ва мусулмон давлатлари томонидан молиявий ресурсларнинг сезиларли даражада тўпланиши мазкур секторни чуқурроқ ўрганиш ҳамда уни янада такомиллаштириш заруриятини юзага келтирмоқда. Ўзбекистондан иқтисодиётни молиялаштиришнинг муқобил варианти сифатида мазкур соҳани жорий этиш, исломий банк маҳсулотларини истеъмолга чиқариш муҳим долзарб касб этади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Ушбу мавзу доирасида олиб борилган тадқиқот натижасида олимларнинг ислом молияси ва банкчилиги тўғрисида қуйида келтирилган фикр-мулоҳазаларини таҳлил қилиб, мазкур соҳанинг аҳамияти, келгусидаги истиқболи, кутилаётган имкониятлари ҳамда хатарлар тўғрисида керакли билимлар олиш мумкин..

Хусусан, олимлар Аль Аззави ўз тадқиқотларида ислом банки тўғрисида “Ислом шариати асосида банк ҳисобварақларини очиш ва юритиш, тўловларни амалга ошириш, омонатларга пул маблағларини жалб этиш, жисмоний ва юридик шахсларни молиялаштириш ҳамда бошқа банк хизматларини амалга оширувчи тижорат ташкилотидир” деб, таъриф берганлар [3].

Россиялик ислом молияси соҳаси бўйича тадқиқочиси Р.И.Беккин ислом банкларининг асосий мақсадларидан бири қарзи ҳасана бериш йўли билан маблағларни фойдали ривожланиш йўллариغا сарфлашдан иборатлигини таъкидлайди [2].

Шунингдек, Ўзбекистонда ҳам сўнги йилларда мазкур мавзу доирасида бир қатор илмий тадқиқотлар амалга оширилди ва оширилмоқда. О.Астанақулов[4], К.Т.Алимова[5] ва А.С.Турсунов[6] каби тадқиқотларни мисол қилиб келитириши мумкин.

Юқоридаги олимларнинг фикрларини ўрганиб, хулоса қиладиган бўлсак, Ўзбекистонда ислом молиясини ривожлантириш илмий асосларини тадқиқ этиш мумкин.

Тадқиқот методологияси

Илмий ишни амалга оширишда Ўзбекистонда ислом молиясининг ривожланиш истиқболларини таҳлил этишда олимлар ва соҳа вакиллари билан суҳбат, уларнинг ёзма ва оғзаки фикр-мулоҳазаларини таҳлил қилиш, эксперт баҳолаш, жараёнларни кузатиш, иқтисодий ҳодиса ва жараёнларга тизимли ёндашув, муаллиф тажрибалари билан қиёсий таҳлил ўтказиш орқали тегишли йўналишларда хулоса, таклиф ва тавсиялар берилган.

Таҳлил ва натижалар

Ўзбекистон Республикаси Ўрта Осиёнинг энг аҳолиси зич, ислом дини тараққий этган маркази саналади. Шунга қарамасдан, ислом молиясининг кириб келиши ва уни ривожлантириш масаласи жуда секинлик билан бормоқда. Ваҳоланки, бизда аҳолининг 90 фоизи ислом динига эътиқод қилувчи мусулмонлар ташкил этади. Бу эса ислом банки маҳсулотларига талаб катта бўлган улкан бозор мавжудлигини англатади. Шунининг олган ҳолда маҳаллий тижорат банклари сусткашликка йўл қўймаган ҳолда ва хорижий исломий молия муассасаларининг бозорга кириб келишидан олдин, вазиятга тўғри баҳо бериб, исломий банк маҳсулотларининг кенг турини ишлаб чиқишлари зарур.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикаси учун ИТБнинг Ислом тадқиқот ва ўқув институти билан ҳамкорлик қилиш муҳим амалий аҳамият касб этади. Бунинг сабаби шундаки, ислом молиясини республикаимиз амалиётига жорий қилиш аҳолининг бу борадаги молиявий саводхонлигини ошириш заруриятини юзага келтиради.

Ислом тадқиқот ва таълим институти, мусулмон мамлакатларида аҳолининг саводхонлик даражасини ошириш ва касбий малакасининг ўсишига кўмаклашиш мақсадида, 1981-йилда ташкил этилган.

XX асрнинг 80-йилларида Ислом институти томонидан камбағалликни қисқартириш мақсадида стипендиялар дастурини молиялаштириш жорий этилди. 2020-йилнинг бошига келиб, ИТБга аъзо мамлакатлардан ва аъзо бўлмаган мамлакатларнинг мусулмон фуқароларидан 17 мингга яқин талаба ва олимлар Институт стипендиясини олишди.

Ислом тадқиқот ва таълим институтининг таълим дастурларини молиялаштиришнинг умумий ҳажми 134 млн. АҚШ долларини ташкил этади.

ИТБ ва Ўзбекистон ўртасидаги таълим соҳасидаги ҳамкорлик бўйича илк қадамлар қўйилмоқда. Ўзбекистон Халқаро ислом академияси билан ислом ривожланиш смарт синфи яратиш лойиҳаси бўйича 51535 АҚШ доллари миқдорида шартномалари имзоланди.

Ўзбекистон Республикаси амалиётига ислом молиясини жорий этилиши исломий молиявий воситалардан ва ислом суғуртасидан кенг кўламда фойдаланиш имкониятини юзага келтиради. Бунинг натижасида, Ислом инвестицияларни суғурталаш ва экспортни кредитлаш корпорацияси билан ҳамкорлик қилиш имконини юзага келади.

Инвестициялар ва экспорт кредитларини суғурталаш корпорацияси ИТБга аъзо бўлган мамлакатлар ўртасидаги ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш ва диверсификация қилиш мақсадида, 1994-йилда ташкил этилган. Кейинчалик унинг фаолияти йўналиши экспортнинг ўсишига кўмаклашиш, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш, халқаро савдо ва суғуртада исломий принципларни қўлланилишига кўмаклашиш ҳисобидан кенгайди.

Ҳозирги даврда Ислом инвестицияларни суғурталаш ва экспортни кредитлаш корпорацияси ИТБга аъзо мамлакатларнинг ихтисослаштирилган муассасалари билан, шу жумлада, экспорт агентликлари билан фаол ҳамкорлик қилади, тадбиркорлик riskини назорат қилиш инструментларини таклиф қилади. Аммо, корпорация шариат қоидаларига тўғри келмайдиган тижорат шартномаларини суғурта қилмайди.

Таъкидлаш жоизки, ИТБ барқарор ресурс базасига эга. Устав капитали ИТБнинг барқарор ресурс манбаи бўлгани ҳолда, у инвестицион фаолиятдан даромад олади ва жаҳон капиталлар бозоридан ресурслар жалб қилади. Бундан ташқари, ИТБ халқаро молия-кредит ташкилотлари билан инвестицион ҳамкорликни йўлга қўйган. Жумладан, ИТБ 2011-йилда Европа тикланиш ва тараққиёт банки ва Осиё тараққиёт банки билан, 2018-йилда Жаҳон банки гуруҳи ва Осиё инфратузилмавий инвестициялар банки билан инвестицион ҳамкорликни йўлга қўйган.

Ўзбекистонда ислом молияси тамоиллари асосида фаолият юритаётган камсонли молиявий муассасаларидан бири Иманинвест инвестиция фонди саналади. Мазкур фонд ўз фаолиятини 2020 йилда бошлаган бўлиб, шу кунга қадар умумий инвестиция портфели 15,68 млрд. сўмга етди. ИМАН одамларга фойдасиз харидлардан тортиб, келажак учун жамғаришгача бўлган кундалик ҳаётларидан кўпроқ фойдаланишга ёрдам бериш учун дунёдаги биринчи чинакам глобал исломий мобиль иловани ишга туширди. 2020 йилда ИМАН Ўзбекистонда бўлиб-бўлиб сотиб олиш ва омонатларни (инвестицияларни) қўйиш имкониятини таклиф этувчи ўз фаолиятини бошлади. Ташкил этилгандан буён бутун дунё бўйлаб минглаб фойдаланувчилар ўз пуллари билан ҳалол йўл билан кўпроқ фойда олиш учун ИМАН компаниясининг инновацион маҳсулотларидан фойдаланишмоқда.

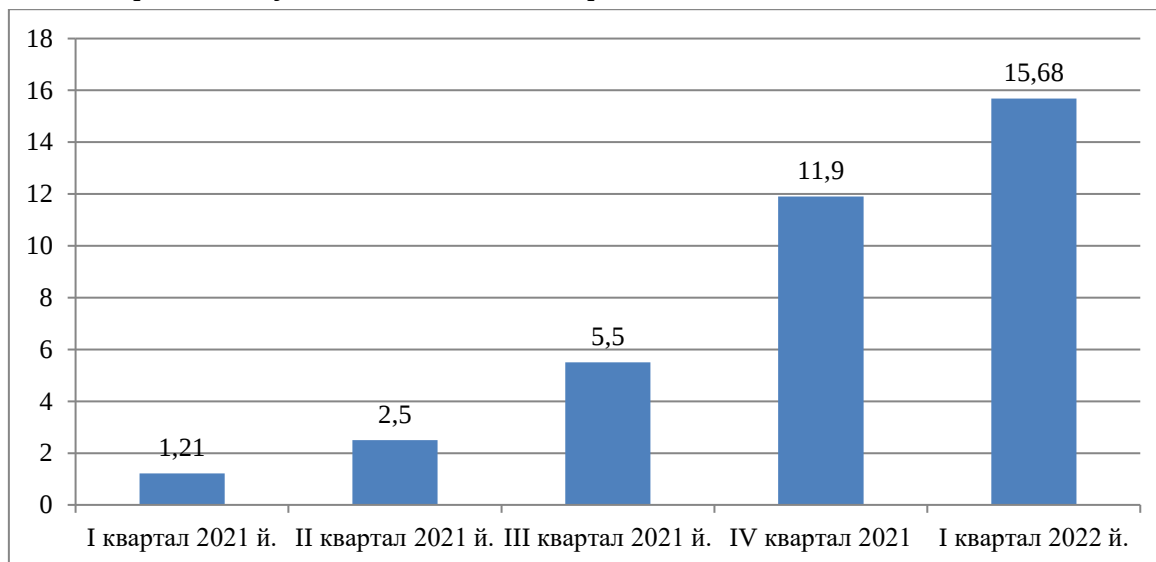
Ўзбекистон ҳукумати билан самарали ҳамкорлик ИМАНнинг асосий стратегик мақсадларидан биридир. Сўнгги тўрт йил давомида амалга оширилган ислохотлар ИМАН каби финтех компаниялар учун қулай муҳит яратмоқда ва шунинг учун биз Ўзбекистонда институционал, ижтимоий-иқтисодий, технологик ва молиявий ислохотларни жадаллаштиришга ҳисса қўшди. Шундай қилиб, ИМАН ўз фаолиятини ҳукуматнинг асосий сиёсатлари билан мувофиқлаштиради, хусусан:

- 1) Муқобил капитал бозорлари ва молиявий воситаларни ривожлантириш;
- 2) рақамлаштириш ва ахборот технологияларини ривожлантириш сиёсати;
- 3) Барқарор ривожланиш мақсадлари;
- 4) Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ва қашшоқликни қисқартириш;
- 5) Инвестиция муҳитини ва тадбиркорликни яхшилаш.

Охириги 6 ой давомида ИМАН бир қатор давлат идоралари, жумладан Ўзбекистон Марказий банки, Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги (МИФТ),

Ахборот технологиялар ва коммуникациялар вазирлиги, Молия вазирлиги ва бошқалар билан сиёсий муҳокамалар ўтказди.

IMAN Ўзбекистондаги биринчи тулиқ Ислом Молияси тамойилларига асосланган инвестицион фонд булиб, инвесторлардан маблағларни жалб қилиш ва уни савдога йуналтириш, савдодан келган фойдани эса инвесторлар орасида тақсимлаш билан шуғулланади. Бу жараён қонун устуворлиги ва шаффоф замонавий технологияларда асосланган, инвестицион платформа туфайли максимал даражада қулай ва ишончлидир.

1-расм. Иманга киртилган инвестицион қўйилмалар кумулятив миқдори, млрд. сўм[6]

Иман инвестиция фондига 2021 йил биринчи кварталда 1,21 млрд. сўм киритилган бўлса, 2021 йил охирига келиб 11,9 млрд. сўмга етди, 2021 йилнинг биринчи кварталига келиб инвестициялар миқдори 15,68 млрд. сўмга етди.

IMAN жалб қилинган сармояларни бир нечта соҳаларда маҳсулотлар ва хизматларни молиялаштиришга йуналтиради, соҳалардан тиббиёт, таълим, электроника, кичик ва катта майший техника савдоси, қурилиш моллари ва хоказо. IMAN шерикчилик асосида инвесторлардан маблағларни жалб қилади ва уни тижоратга йуналтиради, ва шу тижоратдан келган фойдани инвесторлар орасида тақсимлайди. Қонун нуқтаи назаридан барча инвесторлар коммандит ширкатининг таъсисчилари бўлишади.

IMAN ўзининг инвесторлари маблағларининг хавзсизлигини таъминлаш масаласида бир қатор чора-тадбирларни ишлаб чиқган. Улар қуйидагилардан иборат:

Сармояни фақатгина банк ёки тулов тизимлари (уларнинг ортида ҳам банклар туради) асосида қабул қилиниши. Бу қабул қилувчи ҳам, юборувчи ҳам муайян талабларга жавоб бериши ва текширувлардан мунвафақиятли утганини аниқлатади.

- Инвестор ва IMAN нинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, инвестор иловамиз ва сайтимиз орқали танишадиган ва қабул қиладиган шартномамизда (Оммавий офертада) акс эттирилгандир.

- Хар бир инвестор тижоратнинг қонуний шерики булиши ва бу мақом, Адлия Вазирлиги қошидаги Давлат Ҳизматлари агентлигидан руйхатдан утказилиши. Бу хар бир инвестор ва IMAN нинг уртасидаги муносабатлар қонунийлигини бевосита давлат (давлат органлари орқали) тасдиқлаши ва инвестор ҳуқуқларини қонун доирасида ҳимоя қилишини англатади.

- IMAN нинг Шариат Кенгаши булиб, у тижоратнинг Ислом Молияси ва ҳуқуқи талаблари ва асосларига жавоб беришини мунтазам равишда текшириб келишади. Ислом молияси эса, ўз ўрнида шериклар ўртасидаги ўзаро ҳурмат ва адолатга асослангандир.

Ўзбекистонда қатор исломий лизинг компаниялар фаолият кўрсатмоқда. Жумладан, 2019 йилда мамлакатда биринчи «Ўзаро» исломий суғурта компанияси ўз фаолиятини бошлади. Ўзбекистондагина эмас, балки МДҲ давлатлари ичида биринчилардан бўлган электрон-Мурабаха (Мурабаха савдо битими асосидаги молиявий маҳсулот) платформаси ишлаб чиқилди. IsBF (Islamic Business and Finance) номли биринчи Ислом молия масалалари билан шуғулланувчи компания (асосий фаолияти ушбу соҳада консалтинг хизматлари кўрсатиш) ташкил этилди, ислом молияси соҳасида аҳоли саводхонлигини ошириш мақсадида “Ислом молияси” Telegram саҳифаси ва веб сайти ишга туширилди. Таиба Лизинг ва Ал-Мулк Капитал каби лизинг компаниялари эса кичик ва ўрта бизнес вакиллариغا Ислом тамойиллари асосидаги ижара маҳсулотлари тақдим қилишни давом эттирмоқда.

«Taiba Leasing МЧЖ ўзининг Ўзбекистон бозоридаги фаолиятини 2011-йилда, Хусусий Секторни Ривожлантириш бўйича Ислом Корпорацияси (ХСРИК) компанияси 3-Тошкент халқаро лизинг форумида тақдим этилган пайтдан бошлади. «Taiba Leasing» компанияси Ислом Тараққиёт банки Гуруҳига кирувчи ХСРИКнинг 100% шўба корхонаси ҳисобланади.

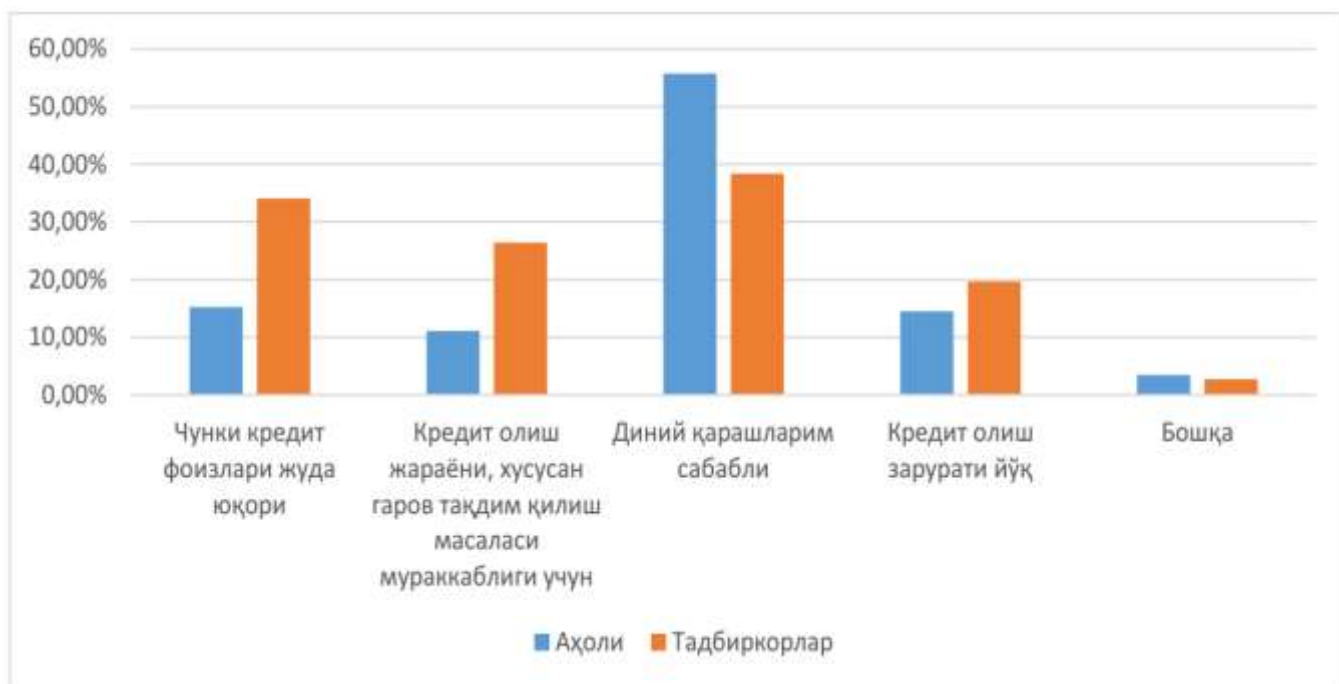
«Taiba Leasing» Ўзбекистон Республикаси ҳудудида лизинг хизматларининг кенг доирасини тақдим этиш мақсадида ташкил қилинган. Янги молиявий воситаларни жорий этиш, айниқса, рақобатбардош экспортга мўлжалланган маҳсулотларни ишлаб чиқарувчи ва ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришнинг юқори даражасига эга бўлган кичик ва ўрта бизнес корхоналарини молиялаштириш орқали Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришга кўмаклашиш «Taiba Leasing» компанияси фаолиятининг устувор йўналиши ҳисобланади.

Мана 10 йилдирки, Таиба Леасинг ўзбекистонлик лизинг олувчилар, яъни фойда олаётган ва истиқболли бизнесга эга корхоналар учун рақобатбардош лизинг шартларини тақлиф этмоқда. Бугунги кунда она компания билан яқин

ҳамкорликда Ўзбекистоннинг барча ҳудудларидаги мижозларни молиялаштириш муваффақиятли амалга оширилмоқда.

Компания бугунги кунда шариат тамойилларига мувофиқ фаолият кўрсатаётган Ўзбекистондаги ягона лизинг компанияси ҳисобланади. Ҳозирга қадар умумий қиймати 36 млн АҚШ доллари эквивалентида 250 дан ортиқ лойиҳа молиялаштирилди.¹⁹

2020 йил бошида Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт Дастури доирасида «Ўзбекистонда исломий молия маҳсулотлари таҳлили» бўйича амалга оширилган тадқиқот ва унинг доирасида ўтказилган сўровнома натижаларига кўра, банк кредитларидан фойдаланмасликнинг асосий сабаблари сифатида авваламбор, диний қарашлар, кредитлар бўйича юқори фоиз даражаси ва кредитлаштиришнинг мураккаблиги кўрсатилган бўлиб, агар мамлакатда ислом молия муассасалари ташкил этилса, юқоридаги сўровномада иштирок этган қатнашувчиларнинг аксарияти ушбу муассаса хизматларидан фойдаланишлари мумкинлигини таъкидлаганлар. Ҳатто, анъанавий банклар ҳам Ўзбекистонда ислом молия муассасалари ташкил қилиш, молия тармоғида ҳалол ва шаффоф рақобат юзага келиши, натижада мамлакатга сармоялар оқими ўсиши ва диверсификациясига олиб келиши ҳақида ўз фикрларини билдирганлар.

2-расм. банк-молия муассасалари кредитларидан фойдаланмаслик сабаблари

Ж.Имомназаров томонидан ўтказилган тадқиқот иши доирасида Ўзбекистонда сўровнома ўтказилди. Сўровномада жами 2235 та респондент қатнашиб, Google form ва Survey Monkey дастурларидан фойдаланган ҳолда онлайн шаклда ўтказилган[8].

¹⁹ <http://taibaleasing.com/>

Ушбу сўровномада тадқиқотчи Ўзбекистонда исломий банк маҳсулотларига бўлган эҳтиёжни баҳолаш ва уларни жориц этиш билан боғлиқ муаммоларни аниқлаш каби мақсадларни илгари сурган.

Сўровномада қўйилган дастлабки савол “Расмий банк-молия муассасалари кредитларидан фойдаланмаслик сабаблари нима”- деган мазмунда қўйилди.

Бизнес ва жисмоний шахслар учун энг асосий муаммо анъанавий кредитларнинг ислом дини талабларига мос эмаслиги бўлган. Хусусан, бизнес вакилларининг 38%, ҳамда жисмоний шахсларнинг 55% диний қарашлари сабабли анъанавий кредитлардан фойдаланмасликларини айтишган. Кредитлардан фойдаланмасликнинг бошқа сабаблари сифатида фоиз даражасининг юқорилиги, мураккаб талабларнинг мавжудлиги, ҳамда кредитлардан фойдаланиш зарурати йўқлиги кўрсатилган.

Шунингдек, жавоблар орасида кредит таъминоти билан боғлиқ муаммолар, кредит олиш жараёнларидаги мураккабликлар мавжудлигини таъкидлаб ўтганлар.

Хулоса ва таклифлар

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, бу соҳада Ўзбекистон амалиётида бир қатор муаммоларни санаб ўтиш мақсадга мувофиқ бўлади:

Исломий банк маҳсулотларини жорий этиш бўйича ҳали тўлиқ ҳуқуқий асосларнинг мавжуд эмаслиги;

Исломий банк хизматларини кўрсатиш фаолиятини солиққа тортиш тизимини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

Шариат кенгашларини ташкил этиш;

Мазкур соҳада билим ҳамда малакага эга бўлган мутахассисларнинг етишмаслиги;

Ҳозирги кунда банкларда ишлатиб келинаётган барча дасутрий тизимла анъанавий банк хизматлари кўрсатишга мўлжалланган бўлиб, исломий банк хизматларини жорий этиш ва истеъмолчиларга етказиш учун яна дастурий янгиланишларни амалга ошириш, бунга эса катта миқдордаги харажатларни йўналтиришга тўғри келади.

Банкларининг исломий банк хизматларини ривожлантириш бўйича финтехлар билан ҳамкорлик қилиш, уларнинг орасида муносибларини топиш ҳам жуда масъулиятли вазифа саналади.

Исломий молиявий хизматлар соҳаси Ўзбекистоннинг порлоқ келажаги учун муҳим омил, пойдевор ва ривожланиш истиқболи бўлади, натижада ўз маданиятида Исломнинг чуқур илдизларини акс эттирган мамлакатга хорижий инвесторларнинг қизиқиши ортади ва ҳукумат ушбу имкониятдан халқ фаровонлиги ҳамда мамлакатнинг барқарор ривожланишида тўлақонли фойдаланишга эришиши мумкин бўлади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2021 йил Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти, www.president.uz
2. Беккин Р.И. Исламские финансовые институты и инструменты в мусульманских и немусульманских странах: особенности и перспективы развития. / Автореф. дисс. докт. экон. наук., 2009. – 48 с.
3. Аль Аззави А.А. К вопросу о специфике функционирования исламского банкинга и факторах, останавливающих его развитие на территории РФ // Вестник Университета (Государственный университет управления). – 2017. – № 4. – с. 85-88.
4. Астанақулов О.Т. Ислом молияси асослари: тараққиёт босқичлари, истиқболлари, “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 5, sentyabr-oktyabr, 2021 yil
5. Алимова К.Т. «Ислам в Центральной Азии» // Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история: сб. ст. по матер. VII междунар. науч.-практ. конф. № 1(53). – Новосибирск: СибАК, 2016. Исламские финансово-кредитные институты в экономике зарубежных стран / Р. И. Беккин, Р. Р. Вахитов, Г. Т. Гафурова и др. / под ред В. Г. Тимирясова. Казань: Изд-во «Познание» Института экономики, управления и права, 2011.
6. Турсунов А.С. Тижорат банкларида исломий банк хизматларини ривожлантириш йўналишлари. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси, Тошкент, 2021 йил Е.А.Байдаулет, Х. Хасанов “Исломий молия асослари” Ўзбекистон 2019, 37-бет
7. Иман инвестиция фондининг йиллик ҳисобот маълумотлари
8. Имамназаров Ж. Ўзбекистонда исломий молия маҳсулотлари таҳлили, UNDP 2020 йил